

ժահամ, հանդերձեցելոյ յիշատակել ի մազ-
թանս ուղիղս զծնողսն մեր և զեղբայրն
մեր որ հոմանունն է ատենահաս զօրապա-
րին [Սարգիս]։ Եւ դարձեալ կրկին անդամ
աղաչեմ զի յիշման արժանի առնէք զՅով-
հաննէս կրօնաւորն զմականունն մի մոռա-
նայք, զի սա ծնող է մեզ հոգեւոր և նա-
խախնամող մեր տկարութեանս. որ և ձեզ
յիշողացդ և մեզ յուսացելոցս առ հասա-
րակ ողորմեցիք բարեբար և բազում ողորմն
Աստուած, Յիսուս Քրիստոս. ամէն։

Շրջապատեալ զմեզ շրջագայութեամբ
տուժարի հայկազեան սեռից. հարիւրից
կրկնակի քառից և միոյ թուոյ և Ժ. անց
վեցից [ՊԿԿ = 1112]. յորում ամի թագա-
ւորեալ էա զղանութիւնն Ճալալատին սուլ-
տանն, որդի թողթամիւշին, և տիրեաց աշ-
խարհիս մերում որ կոչի Սուրխաթ։ Գրե-
ցաւ սայ ի յայսմ նահանգիս, ի հրեշտակա-
բնակ վանօրեայս առ դուրս սուրբ Լուսա-
ւորչիս, որ է հուպ սուրբ Յովհաննէսին, որ
կոչի Օթուզ։ Նաեւ զպատուելի ծերունին
զՏաւնական վարպետն և զհեղաոգի եզ-
բայրն մեր զԹագէտս կրօնաւորն և զՍար-
գիսն յիշեցէք։

Ձեռագիր՝ Երուսաղէմ, թ. 1324, թղ. 312ա-359ա։

Ուրիշ ձեռագիրներու մէջ Լուծմունքս
կը վերագրուի Ներսէս Լամբրոնացւոյ. կան
ձեռագիրներ ալ, որոնք չունին հեղինակի
անուն։

Կ'աւարտեմ այս տեղ աշխատութիւնս,
յուսով թէ ժամանակը պիտի տայ մեզի
անդրագոյն տեղեկութիւններ Սարգիս Կուս-
տի կեանքէն եւ երեւան պիտի հանէ նոր
գրուածքներ ալ անոր արդիւնաւոր գրչէն։

Երուսաղիմ

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ԼԵԶՈՒՆԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ

ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Նոր կազմուած լեզուներու շարքին
պէտք է դասել աշխարհաբարը, առանց
մերժելու անոր հեռաւոր աղբւրք՝ հին ա-
տեններ գոյութիւն ունեցող աշխարհիկ կարգ
մը բարբառներու հետ, որոնցմէ հետքեր ալ
կը պահուին տակաւին մեր մատենագրու-
թեան մէջ։ Նոր է անիկա իր ձևերու ընդ-
հանուր յօրինուածքին՝ և կարճ ժամանակի
մէջ ունեցած կազմութեան տեսակէտով,
որուն դար մը անգամ պէտք չեղաւ ինք-
զինք ձերբաղատելու գրաբարի խնամութե-
նէն, և իրրեւ նոր լեզու գրական տարազ մը
հագնելու։ Գրաբար և աշխարհաբար բառա-
րանին գրեթէ նոյնութիւնը պատճառ մը չէ
անշուշտ որ քերականական ու համաձայ-
նական հանգիստութիւն մըն ալ հետեցնելու
խաբկանքէն տարուինք, քանի որ լեզուի
մը ընդհանուր նկարագիրը կազմելու հա-
մար ոչ այնքան բառարանին կ'ապաւինինք,
որքան անոր քերականական կազմութեան։

Այդ իմաստով՝ նոր կազմուած լեզու
մը, տարակոյս չկայ թէ, բարեխիտութե-
րու և ընդհանուր կարգաւորման պահանջ-
ներ շատ աւելի կը ներկայացնէ, գէթ իր
վերջնական ձևը ստանալու համար, և իր
քերականութիւնը ձերբաղատելու կամայա-
կան ու մասնաւորներու յատուկ նախընտ-
րութիւն ունեցող ձևերէ, մնաց որ նոյն
այդ պահանջէն զերծ չեն արգէն իսկ ի-
րենց ընդհանուր կաղապարումը ստացած
ուրիշ լեզուներ, որոնք աշխարհաբարէն հին
թուական մը կ'արձանագրեն իրենց սկզբնա-
ւորութեան։

Այս պահանջին ծնունդն են անշուշտ
հայրենի երկրէն դուրս՝ ցարդ կատարուած
ու առաջարկուած ուղղագրական ու քերա-
կանական այն ցուցումները, և հուսկ ուրեմն
հայրենի հողին վրայ յառաջ եկած այն մեծ
շարժումը, որ «Երեւանեան ուղղագրու-
թիւն» անունին տակ կը ներկայանայ մեզի։

Ստորև պիտի խօսինք այս վերջին ելույթի մասին, իսկ հոս կ'արժէ վեր առնել հայ-կաթաններու այն տեսութիւնները, որոնցմով աշխարհաբարը կը կոկուէր, կը կանոնաւորուէր, ու կը ներգոյծնակուէր:

Կ'ընդգծենք այդ բաները, ժամանակի հեռաւորութենէ մը անոնց իսկական արժէքը քննելու համար, քանի որ, զժրպիտաբար, ակնարկուած հայկաթաններէն բոլորին չենք կրնար ընծայել նոյն պատիւը՝ յառաջագրուած նպատակի իրագործման տեսակէտով: Այսուհանդերձ անուրանալի է այն արժանիքը, որ բոլորինն է, այսինքն լեզուին բարեփոխման և կաղմաւորման պահանջին զգացումը, և այդ ուղղութեամբ կատարուած անկեղծ ճիգերը, որոնք որքան ալ չեղած ըլլան երբեմն նպատակէն, ցոյց կուտան այդ նպատակին համար եղած աշխատանքը, որ անհրաժեշտ պէտքի մը զոհացում տրուելու զրդապատճառէն յառաջ կուգայ, և որ իր երեւան բերած որեւէ ձեւի արդիւնքով՝ գնահատելի է ինքն իր մէջ, այդ շարժումը հրահրելու և ժամանակի յառաջդիմանէր ոգին բացատրելու համար:

Աշխարհաբարի արագ կերպաւորման ճիգը պէտք է բացատրել առաւելապէս այն հակամարտութեամբ, որ տեղի ունեցաւ զբաքարեան ու աշխարհաբարեան այն խմբակին միջև, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ի պաշտպանութիւն իր թէզի՝ ջանք չխնայեց իրը պարտադրելու և իրենին օգուաներն ու առաւելութիւնները երեւան հանելու նախանձաշուղթութեամբ: Աշխարհաբարեան խմբակը, զբական աւանգուծեան կոռուանէ մը զուրկ՝ մէկ կողմէն, և իր պաշտպանած աշխարհաբար լեզուին անկերպարան ու աղքատ իրողութեան յանդիմանուած՝ միւս կողմէն, առաջին առիթով ուղեց զբական ապահովութեան մը կոռուանը ընծայել իր համոզումին պարտադրելու համար շատերը, ու, Ռուսինեան՝ այս շարժումին ջատագովներէն մին, կարգ մը բարեկամներու օժանդակութեամբ ու նախաձեռնութեամբ հրատարակեց իր «Ուղղախօսութիւն հայ լեզուի» (1853) անուամբ քերականութիւնը, ըստ կանոնի պատրաստուած լեզուի մը ջատագովութեան փութկոտութեամբ: Գրեթէ տասնամեակ մը յետոյ (1864) այդ գործին յաջորդեց Բիրէճճեանի «Հայերէն

քերականութիւն աշխարհաբար լեզուի» ձեռնարկը: Այս երկու քերականութիւններուն արդէն իսկ տկար պատրաստութիւնը ստուերի մը շրջանակին մէջ թողուց երկու տարի ետք Հ. Ա. Այսենեանի հրատարակած «Քննական քերականութիւն աշխարհաբար լեզուի» ընդարձակ գործը, որ մանրազնին ուսումնասիրութեամբ մը կը վերլուծէր աշխարհաբարի ծագումն ու զիմաշեզումները լեզուական գիտութեան սկզբունքերու հիման վրայ, և աշխարհաբարի յազթանակին վճռական կոթողը կը հանդիսանար:

Գոյութեան ու կիրառութեան ընդհանուր իրաւունք մը ձեռք բերելէ ետք աշխարհաբարը՝ կը կարօտէր տակաւին վերհպումներու և բարեկարգութեան և հուսկ ուրեմն ներդաշնակութեան մասնաւոր աշխատանքի:

Պէտք է մասնաւոր կերպով շեշտել պաւազան, սակայն, թէ աշխարհաբարը իր առանձին լեզուի մը բոլոր զիմագիծին մէջ ընդհանուր յարաբերութեան մը մէջ մնաց զբաքարին հետ, ու հարկատու՝ անոր՝ քերականական կարգ մը ձեւերով, որոնցմէ գլխաւորը եղաւ իր բարգուծեան օրէնքներուն նոյնութիւնը զբաքարին հետ: Այս երջանիկ պարագան պատճառ պիտի դառնայ օր մը, ինչպէս կը կարծենք, յառաջ գալիք նոր հերձուածի մը, որուն հետքերէն հեռու չենք այսօր իսկ, երբ գիտական հիմքով այլևս սխալ բարգուծեան այդ օրէնքները, գէթ աշխարհաբարի համար, պիտի ստեղծեն վաղուան աշխարհաբարին որդեգրելիք նոր օրէնքներուն հանգէպ:

Բացի զբաքարէն, աշխարհաբարը հիմնուեցաւ երկրորդ ամուր կոռուանի մը վրայ՝ որ էր ժողովուրդին բերնին մէջ արդէն իսկ գործածութիւն ունեցող լեզուն, որ առաւելագոյն չափով իրաւունք կուտար անոր զբական լեզու դառնալու յաւակնութիւններովը սնանող պաշտպաններուն: Լեզուական-գիտական այս ուղղութիւնը կարելի է հեռացնել նկատողութենէ՝ մօտենալու համար լեզուի մը բարեկարգութեան հարցին, երբ մասնաւոր ընդհանուր փոփոխութիւններու օղակաւորում մըն է կատարուելիքը, չի կրնար պարապութեան մէջ կախուած և քմայքներու սանձարձակ աղատութեամբ մը թե առած սկզբունքներու վրայ

հիմնուիլ՝ արդիւնաւոր վերջաւորութեան մը յանգելու համար։ Անձանօթ մնաց այս իրողութիւնը Չերազի, որ դպրոցական նըստարաններէն հազիւ ձերբազատուած, իր պատանեկան խանգաւառութեամբ ու բոլոր բնաւորութեամբ, մուտ գործեց աշխարհաբարի սեմէն ներս, և նշդրակ ի ձեռին կըտեսցի ու կըճատեց բառերը, իր ականջի ճաշակին ապաւինած միայն, և չվարանցաւ մինչ և իսկ իր «Իրական փորձեր»ը հրատարակել իր շինած հայերէնով ու իր միօրինակ հոլովումներու կանոններով, որոնք հակառակ իրենց միօրինակ վերջաւորութեանցը ընդհանուր ձեւերուն, կը շեղէին ու գրաբարին կը դիմէին գերանուններու հօլովման պարագային։ Գրական այդ փորձերը, հակառակ իրենց գրական արժանիքին, համախոհներ չունեցան լեզուական մասին համար, ու Չերազ սթափեցաւ ինք ալ լեզուական մեծ յեղաշրջութեան մը երազէն, իր յաջորդ գրութիւններուն մէջ հետեւելով կիրարկուած ընդհանուր օրէնքներուն։ Զատեղեցաւ փորձը, բայց մնաց լեզուին բարեկարգութեան պէտքը, աւելի շեշտուած, ինչ որ հետզհետէ մօտեցաւ իր կատարելութեան՝ մամուլով ու զանազան փոքրիկ ձեռնարկներով։ Կը մնային լեզուական փոքրիկ սխալներ, քերականական և բայական ձեւերու զանազանութիւններ։ Այս մասին թերթերու և հանդէսներու մէջ կան փոքրիկ յօդուածներ, իսկ գիրքի ձեռք Յ. Թիրեաքեան հրատարակեց «Հայերէնի զեղծութիւններ» անունը գործը, մասնակի սխալներու դարմանումին համար, և նոյն ուղղութեամբ՝ Հ. Ա. Ղազարեան ունեցաւ իր «Մի գրէք... այլ գրեցէք»ը, ուր մեծաւ մասամբ վերստին յիշուած են Թիրեաքեանի մատնանիշ ըրած սխալները։ Այս բոլոր ձեգերը չկարողացան սակայն ստեղծել լեզուական ու քերականական ընդհանուր ձեւ մը, վերջնական կնիքը տալու համար աշխարհաբարին, ու տակաւին կը շարունակուին այլազան կարգ մը ձեւեր՝ ոմանք տեղիտութեան արդիւնք, իսկ ուրիշներ սխալ համոզումներու իրրեւ հետեւանք։

Մխիթարեան կրկին դպրոցները ունեցան ուղղագրութեան ընդհանուր ուղղութիւն մը, զոր անթերի կը կիրարկեն ցարդ եթէ նկատի չառնենք Հ. Վ. Հացունիի վերջերս ունեցած կարգ մը լեզուական հեր-

ձուածները, զորս իր վերջին գործերուն մէջ ալ անցուց, և «Բազմալէզո» դարմանալիօրէն, նոյնութեամբ հրատարակեց հեղինակին այդ լեզուով յօդուածները, հետանալով ցարդ ընդունուած ընդհանուր սկզբունքէն։

Մխիթարեանց նոյնաձեւ ուղղագրութեան մը գովեստը ընելու առթիւ պէտք է մոռնալ նոյն ատեն այն կարգ մը սխալները, որոնք գրաբարով հազիւ թէ արդարանալի՝ յայտնի սխալներ են աշխարհաբարի համար, օրինակ կը զգամ, կը շտապեմք նման ձեւեր, որոնք յամառօրէն պաշտպանուեցան և հետեւողներ ալ ունեցան մխիթարեաններէն դուրս գտնուող շրջանակներու մէջ, խիթալով պարզապէս Հ. Ա. Ղազարեանի բարձրադաշակ կանչերէն, որ ստիկանական հսկողութեան մը պաշտօնն էր ստանձնած ինքնաբերաբար, և կը խաբէր ու կը խաբանէր լեզուին ներքին հիմունքներուն անտեղեակ կարգ մը հրապարակագիրներ, որոնցմէ շատեր չկրցան ցոյց տալ պաշտպանուած այդ սխալներուն անհեթեթութիւնը։ Նոյն մոլեռանդութեամբ յամառեցան Մխիթարեանք՝ տառադարձութեան հարցին մէջ, առանց իսկ թափանցելու բառին իմաստին, և գրեցին ու կը գրեն տակաւին այլանդակ ձեռք անուններ՝ ՀիւկոՅ, ՊՈՍՈՒԵՏ, ՀՈՍԿԻՆՈՍ, ՄԵՅԵՏ և այլն, որոնք գրաբար չէին, իսկ աշխարհաբար՝ երբեք։ Ժխտական մասնիկներու գործածութեան մէջ ալ դատապարտելի սխալներ ըրին՝ չի զբաղիր նման բարբարոս ձեւերու գիմելով։ Ու իրենցմէ ոմանց մերժած ինքզինքնին նման խոտելի սխալներ տեսնուեցան նոյն այդ հեղինակներուն գրուածքներուն մէջ նոյնիսկ։ Մխիթարեանք, որոնց շատ բան կը պարտինք իրաւամբ ու կ'սպասենք տակաւին, դժբախտաբար իրենց գերաբարեան պատուանդանին վրայ ամրացած, չկրցան նալիլ աշխարհաբարին գիտական իրատեսութեամբ, ու իրենց այդ մոլեռանդութեան զոհեցին աշխարհաբարի շատ մը իրաւունքները, չկարենալով չափել վաղուան հայերէնին իրաւացի պահանջները։ այսպէս ոտնհար ըլլալով ստեղծուելիք միատեսակ ուղղութեան։

Վաղուան Հայերէնը. — Բարգոյթիւն, տառադարձութիւն և երեւանեան ուղղագրութիւն։ Ահա երեք գլխաւոր հարցերը,

որոնք նիւթը պիտի կազմեն վազուան հա-
յերէնին, վերջնական կնիքը տալու համար
աշխարհաբարին: Յիշեցինք վերև աշխար-
հաբարի բարգուծեան օրէնքներուն նոյ-
նութեամբ գրաբարէն գալը: Այդ գրաբարը
մեռեալ լեզուներուն շարքին ըլլալով այսօր,
չի կրնար լեզուական փոփոխութիւններու
ենթարկուիլ այլևս: Ի՞նչ պիտի ըլլան սա-
կայն այս երկու լեզուներու հասարակաց
եղող օրէնքները, երբ նկատի ունենանք
աշխարհաբարի պահանջած շարունակական
բարգաւաճումները: Պարզ է որ աշխարհա-
բարը չի կրնար այլևս մեռեալ լեզուի մը
կանոններով պատուաստուիլ, հետեաբար
յառաջ պիտի գայ այդ մասին ևս հերձուած
մը, որուն սիրով պիտի յօժարի աշխարհա-
բարը՝ իր ունենալիք յառաջդիմութեան եւ
լեզուն ըստ կարելոյն գիտական հիմունք-
ներէ չհեռացնելու սկզբունքի մը որոյն
համար: Կ'արգարանա՞յ այդ հերձուածը:
Բայց նախ պէտք է քննել գրաբարի բար-
գութեան օրէնքներուն գիտական հիմնա-
ւորումը: Այս մասին մեր ունեցած միակ
աղբիւրը՝ Դիոնիսիոս Թրակացիի քերական-
ութիւնը, տկար կռուան մը կ'ընծայէ
մեզի, յոյն քերականութեան բռնի հայե-
րէնի պատշաճեցուած թարգմանութիւն մը
ըլլալով: Հետեաբար հնագոյն այդ աղբիւրը
թերի ապաւէն մըն է մեր նպատակին ծա-
ռայելու համար: Տարբեր երեսներէ գիտե-
լով հարցը, կը տեսնենք թէ բարգութեան
ընդհանուր սկզբունքը հիմնուած է ձայնա-
ւորներու երկարութեան ու սղութեան եւ
շեշտի գործածութեան կամ տեղափոխու-
թեան վրայ: Պարագաներ՝ որոնք իսկական
պատճառն են յունարէնի հոլովումներուն
ու բարգութիւններուն, ու այդ օրէնքն է
որ արձագանգ գտած է մեր մէջ Թրակացիի
քերականութեան միջոցաւ: Արդ, յոյնը
վազուաց կորսնցուցած է իր ձայնաւորնե-
րուն միջև ամանակի տեղութեան դրու-
թիւնը, որ քերականութեան մէջ կայ սա-
կայն ամբողջութեամբ: Հարց է հիմա թէ
ունէի՞ն հայերն ալ ի հնումն երկար ու սուղ
ձայնաւորներ, որոնց մասին որոշ ակնար-
կութիւններ ալ կան մեր մատենագիրնե-
րուն մօտ, թէ ոչ Թրակացիէն սորվելով
կ'աւանդեն մեզի ձայնաւորներու այդ զա-
նազանութիւնը: Հարցին լուսաբանութեան
համար հետեւինք պահ մը մեր հին հոլու-

վումներու և բարգութեանց կիրարկած ձե-
ւերուն՝ բառերու շեշտին նկատմամբ: Ի՞նչ
է պատճառը որ քնն բառէն շինուած է քի-
նախնդիր և ոչ քննախնդիր. ներսեւը եղած
է ներսիս կամ ներսեսի: Արդիւնք չհն-
ասոնք ձայնաւորներու երկարութեան եւ
սղութեան և շեշտի փոփոխման: Դարձեալ
մանուկ կ'ըլլայ մանկան, մանկական, ևն.
ուր ու երկարբառը կը կորսուի, երբ իր
վրայէն կը հեռանայ շեշտը և կարելի չըլ-
լար իր երկամանակ արժէքով արտաբերել
ընութեամբ իսկ երկար այդ երկարբառը:
Ու այս սկզբունքով կ'ընթանայ յունարէն
բարգութեանց ու հոլովմանց դրութիւնը,
բացի մերինէն ունեցած շեշտի գործածու-
թեան զանազանութենէն: Ի՞նչ պիտի ըլլայ
աշխարհաբարի դիրքը այդ օրէնքներուն
հանդէպ, որոնք մեծ մասամբ գոյութիւն
չունին այսօր մեզի համար, և յանրաւի
կը կաշկանդեն լեզուին ազատ զարգացումը
գիտական-լեզուական սկզբունքներու հե-
տեղութեամբ: Տարակոյս չկայ թէ վազ-
ուան հայերէնին համար հարկը պիտի լուծէ
օրէնքը, և վազուան հայերէնին համար
խորթ ու մերժելի ձեւեր պիտի ըլլան բար-
գութեանց, ամանցմանց և մասամբ հոլով-
մանց գրաբարեան ձեւերը, որոնք գոյու-
թեան իրաւունքէ զրկուած պիտի համար-
ուին ձայնաւորներու երկարութեան ու սղ-
ութեան սկզբունքին կորուստին պատճա-
ռաւ նոյնիսկ. թերեւ պիտի պահուին միայն
կորուստան կարգ մը ձեւեր, սեղմ ու ճա-
շակաւոր գեղեցկութիւն մը տալու համար
լեզուին: Չնչին՝ բայց հիմնաւոր ապացոյց
մըն է արդէն երկիւնք՝ երկիւնքի, գիրք՝ գիրքի
ձեւին շատերու կողմէ արդէն իսկ կիրար-
կումը, ուր երևութապէս երկար սեռականի
այդ ձեւը աւելի ճաշակաւոր և սուղ է՝
թանձր և դժոխմբեր ըին (գը)րքի) ներկա-
յութենէն մերկացուած վիճակին մէջ (*):
Աշխարհաբարի զարգացման հետ ուրեմն
պիտի լայննայ խրամատը գրաբարին, որ
պիտի չբաւէ այլևս իր օրէնքներէն բաժին

(*) Պէտք չէ շփոթիլ՝ մեր ըին եւ եւրոպա-
կան e (le)ին միջև ձայնի նմանութիւն մը եւ-
թարբելով: Տարբեր են անոնք ձայնով և ամա-
նակի տեղութեամբ: Այս խաբկանքը հիմ ալ
ծառայեց օր մը՝ ուրիշ սխալի մը արդարացման
իբրեւ փաստ: Տես «Հայ լեզուի ուղղագրութեան
գասեր» էջ 72:

հանելու աշխարհաբարին, որ ի՛ր օրէնքները պիտի ունենայ հինին փոխարէն, լայնագոյն և զիտական գետնի մը վրայ կարենալ գարգանալու համար, ինչ որ պիտի նպաստէ լեզուին ներդաշնակ զեղեցկութեան և ունենալիք ճոխութեան: Այս մասին գրաբարէն խոշոր նպաստ մը առնելու թէ՛ զը, զոր սմանք առաջարկեցին, կարգ մը ոճերու և նախդիրներու գործածութեան համար, անկասկած ունի իր մեծ առաւելութիւնը լեզուն ճոխացնելու և իմաստի նրբութիւններ յառաջ բերելու տեսակէտէն, զարագայ մըն է սակայն որուն իրագործումը ներկայ պայմաններու մէջ կրնայ դժուարութիւններու բախիլ և անպսակ թողուլ կատարուած աշխատանքը, ուստի գտնեց կ'ընենք խօսիլ այդ մասին:

Նիկոսիա
1939

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Էբրէլ 1-17-1940)

ՀԱՍՏՏՔԻ ԵՒ ՄՍԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Բաւական չէ միայն ցանկալ եղանակութեան, ու խորհիլ թէ բաժին մըն է ան, որ օր մը, պիտի տուի մեզի դիպուածաւ, կամ իբր ի զին կարծուած կամ յուսացուած արժանաւորութիւններու:

Ոչ մէկ բարի կրնայ ստացուիլ անատ: խառ:

Ու լուսադոյն առաւելութիւններն են անոնք, զորս ոչ թէ կ'ընդունինք, այլ որոնց կը տիրանանք յամբարներէ, երկար՝ լուրջ՝ խորհրդածուած եւ ամառներ ճիշդեւ փոխարեն:

Եթէ առօրեայ փորձառութիւնը կը վիայի թէ ճիշդ է այս մտածումը կենցաղական լուսութեանց տեսակետով, խզնի զգուշումը եւ բարոյական օրէնքներու խելամուտիւնը պէտք է թոյն գաղափարի մարդուն թէ ո՛րքան աւելի նմարիս է ան, երբ ներքին կեանքին մասին է հարցը:

Հոգւով ծոյլը, երկմիտը, երկչոտը, ընդունայն վերապահութիւններով ինքզինքը անգործութեան մասնով սիրտը չի կրնար հասնիլ այն բարութեան, որ բխոսնեական սիրտը ոգեւորութիւնն է երկրի վրայ:

«ԱՌԵՏԱՐԱՆԻ ԶԱՄԲԵՆ»

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Տեսած եմ Պալոյ հրակիզման պատմութիւնը, Ս. Յակոբայ ձեռագրաց մատենադարանի թիւ 892ր:

Պատմութիւն մը չէ անիկա, ինչպէս կը հասկնանք բառը մենք, պարզ մահկանացուներս: Իրողութիւն է անշուշտ անոր նիւթը, — հրդեհ մը որ Օրագրութեան մէջ արձանագրուած է:

«Իսկ ի հասանել ժիւ-ի Յաւիա Ծաբաթի աւուր ելիւ կրակն մեծ ի Սամազդ. բարով չիւր եղեր» (Օրագրութիւն 1660 էջ 356):

Ձեռագիրը կուտայ ժամանակին բոլոր զահակալներուն անունները, գործածուած տոմարական թուականները, կ'առնեմ հատ մը: «Եւ ի մարգեղութեան բանին Աստուծոյ առ փրկութիւն մեզ, հազարերորդի, վեց հարիւրերորդի եւ վաթսւեքերորդի (1660)

97 միջակ մեծութեամբ թուղթեր (194 էջ) կը պատմեն աղէտը:

«Արդ, ի սկիզբն յառաջարկութեան (յ)երթա և հրակիզութենէ մեծի արքայական քաղաքիս և մեծահամբաւ ծովահանաց կոստանդնուշէն Պոլսոյս, մեծաթաղծողով, և սրտաբեկ հեծութեամբ, բարձրական ողբովք, տատանիմ առաջի բարունական (յ)երամոց, երջանկակրօն մաքրանուէր ժառանգաւորաց սրբոյ եկեղեցւոյ և մանկանց նորածնեաց՝ խոհեմազարդ աշակերտեաց՝ և որոց պատահեցինն գրոցս նորակերտի որ ըստ անուանն իւրոյ Հրակիզման յորջորջի. ճահաւորեցայ ըստ ձեր սիրոյ խոհականութեան տրամախոհել զներկայիս ընթացս կէտի, ըստ ենթադրութեան կերպի. և դուք որպէս անարգամեծար լուսերանգ իմաստուք ներգահապէս մատուցիք զուսկն ձեր ի լուր, զի և սա՛ երկրպագութեամբ ձերդ ականակիտ մտաց ըզպատճառն բանի ի դէմս բեր. և զի թէպէտ պարտ էր իմաստնոյն խրատու զչափ անձին գիտելով հրաժար լինել այսպիսեաց ըստ մարգարէին. Ոչ գնալով ընդ մեծամեծ եւ ոչ ընդ այնոսիկ որ սքանչելիք են՝ առ սակի